

З часом музичний досвід дитини збагачувався знайомством з обрядовою поезією, традиціями, історичними піснями.

Використання культурної спадщини народу буде сприяти прищепленню дітям любові до рідного краю, рідної домівки.

Саме народна пісня має ряд ознак спілкування і взаємозв'язків з іншими народами, і саме народна пісня виховує відношення поваги до всіх народів. Виховуючись на засадах музичного фольклору, учень зуміє пізнати і полюбити свої національні традиції з одного боку, а з іншого – ґрунтовно познайомитись зі світовою музичною культурою.

Народна пісня є одним з найбільш популярних жанрів музичного мистецтва. Світ пісенної культури українського народу безмежний.

Це скарбниця людської духовності, що полонить почуття, розум і серце. В українській пісні відтворюється світогляд народу, його морально-етичні цінності, педагогічний геній, багатовіковий досвід виховання підростаючих поколінь у дусі високої духовності та моралі. Тому українська народна пісня має стати основою музичного матеріалу, що використовується на уроках музики в загальноосвітніх школах.

Український музичний фольклор зі всією різноманітністю і особливостями володіє достатніми дослідники-фольклористи широко показали соціальні та класові функції музичного фольклору, розкрили закономірності та тенденції його розвитку виявили його загально естетичні особливості та національну специфіку. Це простота, доступність, філософська спрямованість, лаконізм, суцільна правдивість та точність, художня досконалість і неповторність форми, тому що найкращою основою виховання духовної культури є український музичний фольклор.

Важливо зазначити, що вивчення музичного фольклору варто здійснювати не епізодично, а доцільно кожний розділ уроку (хоровий спів, музична грамота, гра на народних інструментах, слухання музики тощо) будувати на народно-пісенному матеріалі.

Список використаних джерел:

1. Помиткін Е. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти / Е. Помиткін – К. : ІЗМН, 1996. – 164 с.
2. Соловейчик С. Воспитание без воспитания / С. Соловейчик // Новое время. – 1989. – №11. – С.41-43.
3. Сухомлинский В. Сто советов учителю / В. Сухомлинский – К. : Рад. школа, 1984. – 254с.

МАЛІ ФОЛЬКЛОРНІ ТВОРИ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Т.Петлінська, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

SMALL FOLKLORE WORKS AS A MEANS OF UPBRINGING FOR YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Petlinska T.O., master's student

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

***Анотація.** У статті розкрито значення малих фольклорних жанрів у навчанні й вихованні дітей молодшого шкільного віку, представлено особливості їх опрацювання на уроках літературного читання.*

***Ключові слова:** усна народна творчість, малі фольклорні жанри, учень початкової школи, літературне читання, початкова освіта.*

***Abstract.** The article reveals the importance of small folklore genres in the education and upbringing of children of junior school age, features of their processing at reading lessons are presented.*

***Keywords:** oral folk art, small folk genres, primary schoolchildren, reading, primary education.*

З найдавніших часів усна народна творчість була своєрідним способом пізнання навколишнього світу, засобом навчання та виховання. Адже вона виникла і розвивалась у процесі трудової діяльності людей, була спрямована на полегшення праці, часто супроводжувала її. В усних народних творах відбилосся розуміння явищ природи, пропонувалися фактичні поради щодо поведінки людей, їхньої праці, збереження здоров'я. У народних прислів'ях і приказках, загадках і скоромовках, піснях і казках акумулюється, зосереджується все, варте уваги нащадків. Ці твори були ніби неписаним підручником для навчання, розвитку розумових здібностей наступного покоління, розширювали його кругозір, формували естетичні смаки.

Малі фольклорні твори і в наші дні відіграють винятково важливу роль у навчанні й вихованні дітей. Саме у фольклорі найяскравіше відображено й найкраще зображено традиційний виховний ідеал українського народу, втілено його у високохудожній образній формі, доступній для сприймання та розуміння навіть наймолодшими слухачами. На сучасному етапі розвитку суспільства необхідно виховувати та навчати гідних представників українського народу, які вміють, можуть і хочуть творити українську історію. Формування національно-свідомої, духовно багатой особистості неможливе без використання здобутків мудрості й вікового досвіду рідного народу.

З давніх-давен народною педагогікою та вченими-дидактами, які наголошували, що підготовка людини-громадянина не може зводитися тільки до її освіти і розумового розвитку, моральне виховання усвідомлювалося як основа розвитку і формування особистості. Звернення до народної творчості в морально-етичному вихованні іноді розуміється надто вузько. Вчителі пропонують незрозумілий і нецікавий матеріал, впроваджують окремі народні традиції, які не відповідають віку дитини, що суперечить принципу доступності. Тому дуже важливо грамотно застосовувати фольклор як засіб виховання [3, 36].

Актуальним є досвід Василя Сухомлинського, який радить використовувати фольклор як могутню виховну силу, що розкриває перед дитиною ідеали і сподівання. Педагог вказував, що малі фольклорні жанри є ефективним засобом естетичного виховання молодших школярів. Це формування здатності сприймати, розуміти і оцінювати прекрасне вжитті, природі, мистецтві. Воно передбачає також уміння розуміти і сприймати комічне, трагічне, фальшиве, неправдиве.

Дитячий фольклор цікавий поєднанням словесного матеріалу з елементами гри, супровідними рухами, тим паче, що у багатьох творах яскраво виражене виховне спрямування. Це багатожанрова система, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів.

На уроках літературного читання молодші школярі знайомляться з поширеним жанром дитячого фольклору – лічилками. Ними діти користуються, коли грають у піджмурки, для визначення ведучого у грі, що запобігає виникненню сварок (*«Ходить бусол по болоту», «Котилася торба», «Раз, два, три, чотири, п'ять, вийшов зайчик погулять»* та ін.).

Своєрідним жанром є також мирилки і дражнили. Короткі римовані твори, які діти промовляють на знак примирення, використовуються з метою відновлення товариських стосунків. Дражнили – ритмізовані словесні формули, якими діти виражають негативне ставлення до певних рис дитини, намагаються викликати в неї певну реакцію.

Сперечаючись, діти дражнять один одного за якусь рису чи ваду характеру. Мирилки вивчаються з дітьми для створення необхідного емоційного настрою, а також для набуття вміння миритися. Це зумовлено віковими особливостями молодших школярів, які часто сваряться, не вміють поступатися один одному, а посварившись – не знають, як помиритися. Мирилки відіграють важливу роль в етичному вихованні учнів. Вони вчать доброзичливості, чемності, вміння запобігати конфліктам: *«Тобі яблучко, мені грушечка, Не сварімося, моя душечка»*.

На уроках літературного читання учні початкових класів знайомляться із колисковими піснями. Вони належать до жанрів дитячого фольклору, створених дорослими

для дітей. Творцями і виконавцями їх є, як правило, жінки, мами, бабусі, тітки, сестрички, які з дитинства проходили «педагогічну практику», набуваючи необхідних знань та навичок заколисування та забавляння дитини. Дослідниця українського дитячого фольклору Г.Довженок назвала їх «тим зерном, що пізніше сходить буйним колоссям поетичності в уже дорослої людини» [2, 36].

Мелодія колисанок проста, рядки невибагливі, ритм збігається з гойданням колиски; слова пестливі і лагідні, а монотонний тихесенький наспів заспокоює, присипляє немовля. У колисанках приходять до дитини то волохатий, муркотливий котик, то голуби чи ластівки приносять на крилах сон, то фантастичні Сонко і Дрімота.

Дібрані у підручниках колискові пісні не лише навчають дітей, а й виховують любов, ніжність до матерів, заохочують до працьовитості, доброти. Нашу колискову можна було б назвати першою енциклопедією українознавства, оскільки вона ознайомлює дитину зі світом рідного етносу, його мовою, релігією, історією, культурою, мораллю, звичаєвістю, через неї дитина отримує перші уявлення про народні ідеали, про добро та зло, про те, що «можна» і «не можна».

Особливу інформативність про моральні закони українського суспільства вміщують колискові, де головним героєм є кіт, через оцінку вчинків якого подається повчальний елемент. Котові провини подають малюкові перші уроки чесності:

<i>Е-е, коточок,</i>	<i>Треба виганяти,</i>	<i>Хліба молотити,</i>
<i>Заховався в куточок,</i>	<i>Щоб не вчився красти,</i>	<i>Хвостиком змітати,</i>
<i>Випив бабин медочок.</i>	<i>А вчився робити:</i>	<i>Лапками згрібати,</i>
<i>Треба kota бити,</i>	<i>Та за ціп, на тік</i>	<i>Хліба заробляти,</i>
		<i>Дітей годувати [1, 240].</i>

Тематична різноманітність колискових пісень є свідченням духовного та інтелектуального багатства нашого народу, моральної чистоти, педагогічної мудрості сімейного виховання.

Прислів'я та приказки відображають глибокі й складні зв'язки, закликають до чогось, що-небудь схвалюють чи засуджують. На прислів'ях у школярів легко формувати поняття підтексту на уроках читання, не використовуючи самого терміна. Так, наприклад, в процесі аналізу прислів'я «Міняйло без штанів ходить» можна підвести учнів до висновку, що воно може бути використано з метою засудження негативної риси характеру.

На уроках літературного читання діти вивчають колядки та щедрівки, що особливо зближує молодших школярів із старшими членами родини. На крилах поетичної фантазії колядки та щедрівки переносять слухачів з реальних, складних обставин життя у світ бажаного і вимріяного, ідеалізуючи його щедрими кольорами поетичного домислу.

У веснянках, як і календарно-обрядових дійствах, оспівується пробудження природи, висловлюються надії на щедрий врожай, підноситься глибина людських взаємин. Веснянки – прекрасні витвори народного генія, на яких треба виховувати дітей та молодь. Ознайомленням з веснянками починається залюбленість у народні пісні, музику, культуру.

Для прищеплення любові до народної пісні важлива роль належить хоровам. Народні пісні-ігри зародились дуже давно. Ними захоплювались не лише діти, а й дорослі. Ігри минулих часів, особливо обрядові, за елементами драматизації, дають поштовх до творчої уяви, фантазії.

Багато можливостей для мовного розвитку дітей, для прилучення їх до словесної художньої творчості дає загадка. Молодші школярі ще не володіють достатнім досвідом сприймання об'єкту, тому доцільно звертати увагу на окремі, найвиразніші, найістотніші ознаки певного предмета чи явища. «Навчання учнів дисциплінованості, вмінню вести діалог і мотивувати свої думки посиленнями на текст починається з моменту слухання загадки, коли учні роблять припущення щодо відгадки. Учителю звертає увагу дітей на те, що довести правильність відповіді можна лише сумою ознак, а не однією окремою ознакою. Важливу роль відіграє при цьому націлювання дітей на точність відтворення тексту» [4, 181].

У сучасній методиці основний акцент уваги вчителя переноситься з відгадування на складання учнем власної загадки. Складати загадки можна за описом, розглядаючи сам предмет чи його ілюстрацію та складаючи опис згідно плану та за аналогією: розглянувши та проаналізувавши подану загадку, скласти аналогічну вже про інше. Безсумнівно, що цей прийом позитивно впливає на творчий розвиток дитини, ставить її на місце автора і вимагає іншого погляду на тексти творів. Але не можна ігнорувати і відгадування загадок, що є важливим етапом у процесі розвитку дитини.

Як засіб виховання морально-естетичних почуттів дітей в початковій школі використовуються українська народна казка. З цих творів фольклору починаються перші уявлення про добро і зло, про справедливість і несправедливість, казка виховує любов до рідної землі. Завдяки казці учні оволодівають різноманітними знаннями у сфері щоденної практики, моральності, естетичних відносин. Для молодших школярів вона стає засобом осмислення, обмірковування та пояснення явищ дійсності.

Отже, систематичне і постійне використання всіх жанрів фольклору на уроках літературного читання сприятиме всебічному вихованню дітей, збагачуватиме їхню мову зразками народної мудрості.

Список використаних джерел:

1. Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки / Упоряд. і передм. Г.В.Довженюк. – К., 1984. – 470 с.
2. Довженюк Г.В. Український дитячий фольклор / Г.В.Довженюк. – К., 1981. – 171 с.
3. Науменко Т. Морально-естетичне виховання школярів засобами дитячого фольклору / Т.Науменко // Початкова школа. – 2008. – № 6. – С.19-21.
4. Комарівська Н. Особливості вивчення малих фольклорних жанрів у початковій школі / Н. Комарівська // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : Збірник матеріалів науково-практичної конференції / Н.Комарівська. – Вінниця, 2012. – С.178-182.
5. Токар Л. Усна народна творчість на уроках української мови та читання / Л.Токар // Початкова школа. – 2006. – № 7. – С.20-24.

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

М.Поліщук, здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,

*Науковий керівник: М.О.Моклюк, кандидат педагогічних наук, старший викладач
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)*

DIDACTIC GAMES AS A TYPE OF EDUCATION AND UPBRINGING FOR YOUNGER SCHOOLCHILDREN

M.Polischuk, master's student

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. У статті розглянуто сутність поняття «дидактична гра», описано класифікацію ігор. Представлено основні функції дидактичних ігор в початковій школі та перелік основних вимог до них.

Ключові слова: дидактична гра, види ігор, навчання і виховання, молодші школярі.

Abstract. The article discusses the essence of the concept of «didactic game», describes the classification of games. The main functions of didactic games in primary school and the list of basic requirements for them are presented.

Keywords: didactic game, types of games, education and upbringing, younger schoolchildren.

Будь-яка освічена людина на питання про те, що таке дитинство, відповідь, що це період посиленого розвитку, виховання і навчання.

Педагоги і психологи дійшли висновку про необхідність вибору методів, форм навчання, в першу чергу, молодших школярів, найбільш наближених до природної дитячої діяльності – гри.

Гра, будучи простим і близьким людині способом пізнання навколишньої дійсності, повинна бути найбільш природним і доступним шляхом до оволодіння тими чи іншими знаннями, вміннями, навичками. Існуюча ж необхідність в раціональній побудові, організації та її застосуванні в процесі навчання і виховання молодших школярів вимагає більш ретельного і детального вивчення.

Дидактичні ігри відповідають природним потребам молодших школярів, оскільки поєднують у собі елементи навчання, прикладної, репродуктивної та творчої діяльності, що дає змогу розвивати емоційну сферу дитини, її пізнавальні інтереси, інтелектуальні та духовні потреби. Уміле використання ігор підвищує навчальну активність учнів, інтенсивність мислення, пам'яті та уяви. Значна кількість досліджень пов'язана з різними аспектами поліпшення ефективності навчання за допомогою окремих видів ігор або їх комплексів (Л.Артемюва, А.Вербицький, П.Підкасистий, О.Янковська).

Як зазначає О. Савченко [1], сучасна психологія визнає, що гра охоплює всі періоди життя людини. Це важлива форма її життєдіяльності, а не вікова ознака. З грою людина не розлучається все життя, змінюються лише її мотиви, форми проведення, ступінь вияву почуттів та емоцій.

А. Макаренко [2] вважав дитячі рольові ігри такими ж важливими для розвитку дитини, як для дорослого справжню працю. Однак підкреслював: тільки та гра є педагогічно доцільною і цінною, в якій дитина активно діє, мислить, будує, комбінує, моделює людські взаємини.

У зв'язку з різноманіттям дитячих ігор доволі складно визначити підстави для їх класифікації. У кожній теорії гри пропонуються ті критерії, що відповідають даній концепції. Так, Ф. Фребель [3] – перший серед педагогів, хто висунув положення про гру як особливий засіб виховання, в основу своєї класифікації поклав принцип диференційованого впливу ігор на розвиток розуму (розумові ігри), зовнішні органи чуття (сенсорні ігри), рухи (моторні ігри).

Аналіз літератури також показав, що існують різні підходи до поділу ігор на групи. Наприклад, Е. Клапаред [4] виділяє три категорії ігор:

Сенсорні сприяють розвиткові можливості отримати інформацію за допомогою органів чуття;

Моторні сприяють розвитку координації рухів, сили, швидкості, органів мовлення;

Психічні поділяються на інтелектуальні та афективні. Ігри першої категорії розвивають загальні функції, а другої – спеціальні:

– гра в боротьбу (фізичну та розумову);

– гра в мисливців (хованки);

– сучасні ігри;

– сімейні ігри;

– наслідувальні ігри.

За останній час проблема класифікації дитячих ігор знову стала привертати пильну увагу вчених. Класифікують ігри в залежності від того, з чиєї ініціативи виникають ігри (дитини чи дорослого). Виділяють три класи ігор:

1. Ігри, що виникають з ініціативи дитини (дітей):

- *самостійні ігри*: гра-експериментування;

- *самостійні сюжетні ігри*: сюжетно-відображувальні, сюжетно-рольові, режисерські, театралізовані;

2. Ігри, що виникають з ініціативи дорослого, котрий використовує їх з освітньою, виховною і розвивальною метою:

- *навчальні ігри*: дидактичні, сюжетно-дидактичні, рухливі;

- *ігри на дозвіллі*: ігри-забави, ігри-розваги, інтелектуальні, святково-карнавальні, театральні–постановні.

3. Ігри, що йдуть від історично сформованих традицій етносу (народні), які виникають як з ініціативи дорослого, так і самих дітей: *традиційні* чи *народні* (історично вони лежать в основі багатьох ігор, що належать до навчальних).

Особливу групу становлять *творчі* ігри. До них належать ті, у яких дитина виявляє свою вигадку, ініціативу, самостійність. Творчі прояви дітей в іграх різноманітні: від придумування сюжету та і змісту гри, пошуку шляхів реалізації задуму до перевтілення в ролях, заданих літературним твором. Залежно від характеру творчості дітей, від ігрового матеріалу, використовуваного в іграх, творчі ігри поділяються на режисерські, сюжетно-рольові, театралізовані, ігри з будівельним матеріалом.

Аналіз психологічної та педагогічної літератури показав, що у традиційній педагогіці *режисерські* ігри не виділялися в особливий вид ігрової діяльності, а розглядалися в руслі сюжетно-рольових ігор. Сьогодні спостерігається тенденція до виокремлення режисерських ігор у зв'язку з тим, що з'явилися дослідження, які характеризують їх як самостійний різновид сюжетно-рольових ігор. Основна відмінність режисерських ігор полягає у тому, що це переважно індивідуальні ігри, у них дитина керує уявною ситуацією в цілому, діє одночасно за всіх учасників.

Молодший шкільний вік – період розвитку *гри-фантазування*. Вченими відзначається цінність гри як особливої творчої діяльності, у ході якої дитина творить новий сюжет в ідеальному плані (у вигляді уявлень). Гра найчастіше розгортається довкола якого-небудь вигаданого героя – іграшки, персонажа казки, мультфільму. Образи, створені уявою, одержують оформлення завдяки таким засобам, як: мовні характеристики, рухи, міміка, жести, експресивні прояви. Основа гри-фантазування – співтворчість педагога і дітей у придумуванні ігрових подій, послідовно зв'язаних між собою. Плідним є навчання дітей зміни сюжету знайомої казки (твір з новою кінцівкою, включення персонажів з інших казок та ін.). Спрямувати фантазію дитини в нове русло можна за допомогою моделювання, створення схем казкового сюжету, використання символічного зображення персонажів.

Сучасні класифікації ігор у вітчизняній психології ґрунтуються на розробленій Д. Ельконіним [5] історичній концепції, яка дозволяє зрозуміти особливості походження та розвитку гри, її види.

На основі власних спостережень за повсякденною діяльністю дітей К. Оталора проаналізувала особливості дитячих ігор. Спираючись на концепцію Д.Б. Ельконіна [6], вона виявила гри, найбільш характерні для дітей різного віку:

- гра-розвага, яка має на меті розвеселити учасників, а тому у ній відсутній сюжет;
- гра-вправа – безсюжетна, пов'язана з кількаразовим повторенням фізичної дії;
- сюжетна гра – лише у дітей молодших 7 років. Не відтворює соціальних відносин, у початковій формі має в собі ігрові дії та умовну ситуацію, не досягає розгорнутої форми, тому що дорослі відкидають ігри дітей, не ставляться до них серйозно;
- процесуально-наслідувальна гра відтворює існуючі ситуації, які дитина спостерігає на даний момент, близька до сюжетної гри. Найчастіше у неї грають маленькі діти;
- традиційна гра виникає в результаті тісного зв'язку гри та праці, передається з покоління в покоління.

Ці дослідження, на думку прихильників концепції гри Д. Ельконіна [5], доводять, що гра має історичний, соціальний, а не біологічний, інстинктивний характер. Рівень її розвитку залежить від рівня розвитку суспільства. За цією класифікацією існує такий поділ ігор, пов'язаний з онтогенетичним розвитком дитини:

- режисерська гра;
- образно-рольова гра;
- сюжетно-рольова гра;
- гра з правилами;
- режисерська гра на якісно новому рівні.

У дитячих іграх вільна ігрова діяльність виступає переважно як самоціль. У дидактичних іграх, створених педагогікою (у тому числі і народною), ігрова діяльність спеціально планується і пристосовується до навчальних цілей. Дидактичні ігри – різновид ігор за правилами.

Дидактичні ігри, які використовуються у початковій школі, виконують різні функції [1]:

- активізують інтерес та увагу школярів;
- розвивають пізнавальні здібності, кмітливість, увагу;
- закріплюють знання, вміння і навички;
- тренують сенсорні вміння тощо.

Але не кожен гру можна використовувати на уроках. Вона має відповідати певним вимогам [1]:

- у ній мають пропонуватися вправи, корисні для розумового розвитку;
- обов'язкова наявність захоплюючої задачі, розв'язання якої вимагає розумових зусиль, подолання деяких труднощів;
- дидактизм (навчання) у грі має сполучатися з цікавими моментами, витівкою, гумором.

Надзвичайно важливу роль в ігровій ситуації відіграють правила. Це організаційний елемент, засіб керування грою. Правила визначають способи дій, їх послідовність, вимоги до поведінки учасників, регулюють взаємини між гравцями, сприяють вихованню наполегливості, чесності, кмітливості.

Учасники навчального процесу, за ігровою моделлю, перебувають в інших умовах, аніж у традиційному навчанні. Учні надають максимальну свободу інтелектуальної діяльності, що обмежується лише конкретними правилами гри. Учні самі обирають свою роль у грі, «висуваючи припущення про ймовірний розвиток подій, створюють проблемну ситуацію, шукають шляхи її вирішення, покладаючи на себе відповідальність за обране рішення». Вчитель в ігровій діяльності – інструктор (ознайомлення з правилами гри, консультації під час її проведення), суддя-рефері (коригування і поради стосовно розподілу ролей), тренер (підказки учням з метою пришвидшення проведення гри), головуючий, ведучий (організатор обговорення).

Потрібно наголосити, що вчитель повинен «керувати грою таким чином, щоб вона сприяла розширенню та накопиченню досвіду про форми та способи культурної поведінки під час спілкування з товаришами, про наслідки порушення певних правил, встановлених громадою, виробляти звичку дотримуватися норм, що висуваються перед учнями».

Отже, дидактична гра – це вид діяльності в умовних ситуаціях, які відтворюють ту чи іншу сторону дійсності. Саме гра є формою вільного самовиявлення дитини, яка передбачає реальну відкритість світу можливого і розгортається або у вигляді змагання, або у вигляді зображення (виконання, презентації тощо) певних ситуацій, змістів, станів. Значущість гри ще і в тому, що, граючись, дитина може відірватись від реальних життєвих обставин і жити в світі своїх героїв та діяти за їхніми законами, легко й швидко опановуючи їх. Водночас гравці виконують реальні дії, пов'язані з розв'язанням конкретних, часто творчих завдань.

Список використаних джерел:

1. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи : підручник для вузів / Олександра Яківна Савченко. – Київ : Генеза, 2002. – 368 с.
2. Макаренко А.С. Книга для батьків / А. С. Макаренко. – Київ : Радянська школа, 1978. – 336 с.
3. Педагогіка Ф. Фребеля [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://moyaosvita.com.ua/pedagogika/pedagogika-f-frebelya/>
4. Психолого-педагогические идеи Э. Клапареда [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://si-sv.com/publ/6-1-0-275>
5. Эльконин Д.Б. Психология игры / Д.Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1976. – 304 с.
6. Концепція Д. Б. Эльконіна: дитинство [Електронний ресурс]. – режим доступу: https://studme.com.ua/196511065269/psihologiya/kontseptsiya_elkonina_detstvo.htm